

ГЕОГРАФСКИТЕ ГРАНИЦИ КАТО „ЗОНИ НА ВЗАИМОПРОНИКВАНЕТО“ В РАЗКАЗИТЕ НА МИРОСЛАВ ПЕНКОВ (*НА ИЗТОК ОТ ЗАПАДА*)

Стефания Филипова-Мертзимеки
Солунски университет „Македония“

Стефания Филипова-Мертзимеки. Географическите граници как граници «взаимопроникновения» в разказах Мирослава Пенкова (*К востоку от Запада*)

Граници как обект на изследване започват да играят важна роля в постмодернистките политически и социални теории и културни изследвания. Различията между нациите и културите вече не се представят като разделящи ги географически граници, а, по-скоро, помагат да се определи ново пространство, в което първоначално противостоят и постепенно взаимопроникват един в друг. В това пространство текстовете на съвременната емигрантска литература могат да бъдат разглеждани и интерпретирани по-различно.

Ключови думи: граница, идентичност, емигрантска литература, хибридность, трето пространство, Мирослав Пенков, *К востоку от Запада*

Stefania Filipova-Mertzimeki. Geographical Boundaries as Borders of “Interpenetration” in Miroslav Penkov’s Short Stories (*East of the West*)

Borders as an object of study are becoming important factors in postmodern political and social theory and cultural studies. The differences between peoples and cultures are no longer represented by the geographical boundaries that separate them. Most recently, they help in delineating a new space where they are initially opposed and gradually start interpenetrating one another. Within this space, texts from contemporary émigré literature could be considered and interpreted differently.

Key words: border, identity, emigrant literature, hybridity, third space

В литературните търсения темата за съществуването, поставянето и премахването на границите се появява като резултат от настъпилите глобални политически и социокултурни промени и процеси. Като обект на изследване границите заемат значително място в постмодерните политически и социални теории и културологични изследвания. В хуманитаристиката и културологията интерес представлява тенденцията към фокусиране на изследванията върху метафоричните измерения на границите и критичното им тълкуване с оглед на модерните концепции за

пространство и време, и по-специално – на връзката им с разбирането за култура и идентичност. В исторически и политически план границите се развиват от неясни зони в ярки демаркационни линии, което се отразява и в терминологията, която е разпределена между *frontier* – гранична зона, *boundary* – условна линия, която обединява или разделя две колективни общности, и *border* – в тесния смисъл – граница, която заявява строгото разграничаване между държавата и другите административни единици. Научното обяснение за граница би могло да бъде съсредоточено в концепцията „за разделителната линия, която създава различия в пространството“ (Цицеликис 2021: 35). Историята на граничността обаче показва, че комуникативната линия между държавите вече е нещо, което се променя непрекъснато и с доста голяма скорост; нещо, което се основава както на географската специфичност, така и на концептуалната смислова пластичност. Различията между народи и култури не се представят от географските граници, които ги разделят, а по-скоро самите различия спомагат за очертаването на ново хетерогенно пространство, където след първоначалното им противопоставяне настъпва постепенно взаимно проникване. В рамките на това имажинерно и географски несъществуващо „трето пространство“, както го нарича и определя Хоми Баба (Баба 1994: 20), биха могли да бъдат разглеждани и интерпретирани по различен начин текстове от съвременната емигрантска литература, към които принадлежи и сборникът с разкази *На изток от Запада* на Мирослав Пенков, излязъл за първи път през 2011 г. в САЩ.

Метафоричното заглавие *На изток от Запада* и текстовото му маркиране в разказа („Вятърът вее все към запад [...], а реките текат на изток от запада“ – Пенков 2014: 47) засилват многозначността в пространственото измерение на географско-политическото понятие за граница като условна линия, очертаваща територията и суверенитета на държавата. В семиотичните си анализи Умберто Еко определя понятието за граница като основополагаща идея на латинската култура:

Латинският рационализъм приема принципите на гръцкия, но ги преобразува в правен и договорен план. Принципът, който не може да бъде оспорен, е този за *limes*, за граница или следователно за ограничение. Така идеологията на Рах готмана се основава върху стриктното спазване на границите. Когато изчезне ясното понятие за границите на империята и варварите наложат своите схващания, тогава столицата на империята може да бъде навсякъде, а това означава нейния край.

(Еко 2005: 13)

В архаичните представи за света границата е контрапункт на центъра, респективно – на дома. Целта на границите е съзнателна – да препречат пътя на „другите“, действащи като маргинални географски пространства. Символиката им обаче е преди всичко подсъзнателна, защото тези „други“ сме самите ние. Именно там се осъществява срещата на идентичността с другостта, на еднаквото с различното, на автентичното с чуждото. Границите се състоят от феноменално разнородни помежду си елементи, но онова, което ги свързва, е неизменното желание на човека да ги пренебрегва и да живее свободно. Границата се „вклинява“ в човешкото съществуване, устремено към абсолютна свобода, и именно в този смисъл тя бива интерпретирана в художественото пространство на част от разказите.

В едноименния разказ границата е линия, очертана от естествена бариера – реката е вододелът, разделящ бившето Старо село на две части – българска и сръбска („няма митници, няма проверки“), а демаркационен знак се явява кръстът на „удавената в реката църква“. Многофункционално е използването на кръста не само като символ на вярата или като художествен образ, който статично се възпроизвежда през вековете, но и като приобщаващо място, което подслонява падналият, страдащия, чужденеца. Граничното социокултурно пространство се формира в условията на постоянно взаимодействие и взаимно проникване с физическото. Естествената граница – реката, е център на това пространство, физическите ѝ разделителни функции се развиват в мекотата и динамиката на водата и се проявяват с обратен на тях пространствен геопоетичен заряд, който разделя, обединява и свързва две общности с една и съща културна идентичност. Реката е контактна зона на семейно-обредни ритуали (сватби, годижи, погребения), на икономически отношения (пазари), на културно-социални връзки (събори), на психологически и интимни отношения (любовта между Нос и Вера, между Елица и Бобан). Един хетерогенен топос, чиято смислова и художествена натовареност може да бъде тълкувана на различни нива – от сакралното до абсурдното. Водното гранично пространство се сакрализира¹ като нещо осезаемо и устойчиво: то е там, където политическото се среща с религиозното, а настоящото – с архаичното. Според Режи Дебре по този начин може да бъде съхранен „един запас от памет и да бъде запазен редкият характер на едно място“, а чрез него – и „уникалността на една колективна група“ (Дебре 2019: 17).

В разказа *Македонија* художественото взаимно проникване на реалното, епистоларното, преживяното и фантастичното води до разчупване

¹ Във френския език *sacré* („свещен“) произлиза от латинското *sancire* със значение *очертавам, заграждам, забранявам*. – Б. а.

на географските линии на границите и те се превръщат в естествен център на битието: в сянката на планината като естествена граница („Минаваме Пирин и утре ще бъдем в Македония“ – Пенков 2014: 11), в смяната на чужди радиостанции („Един чуждестранен звук влачи след себе си друг, сливат се и като река текват, свободни от една държава в друга“ – пак там: 8), в чертаенето на карти на България из прахоляка („грамадна, каквато е била, преди да ни я вземат турците“ – пак там: 13), в инвалидната количка и сетивното възприемане на света, набразден от граници („виждам отвъд стените – не с очи, а с уши“ – пак там: 10). Пресичането на политически и културни граници не се третира като „травма“ от историческото минало, а по-скоро е предпоставка и катализатор за формиране на друг тип идентичност, която не се свързва с определена територия или национална памет, а с междинността и преходността, предоставени като място за литературно пребиваване самите гранични пространства.

В книгата си *Гибелни идентичности*² Амин Маалуф отбелязва:

Всеки от нас има две наследства, едното – „вертикално“, оставено му от прадедите, от народната традиция и религиозната му общност, и другото – „хоризонтално“, което му е дадено от епохата, в която живее, и от съвременниците му.
(Маалуф 1999:137)

Според изследователя много по-важно е второто (хоризонталното) и с всеки изминал ден то става все по-определящо. Но въпреки това тази реалност не се отразява в разбирането ни за самите нас. Не претендираме за „хоризонталното“, претендираме за другото. Аналогично интерпретиране, що се отнася до културната конфронтация между „вертикално“ и „хоризонтално“ наследство, се открива в разказите *Как купихме Ленин* и *Девширме*. Героите прекосяват свободно като „горди носители на зелени карти“ границата океан, обременени или с детските спомени за една политическа идеология, или с товара на историите от легендарното историческо минало и митовете на националната памет. Напускайки социалистическата си родина, Чеслав Милош пише, че се чувства като човек, който „може да се придвижва свободно, но все така не е престанал да влачи след себе си веригите, които го държат привързан към едно и също място – и тези вериги са най-често съществуващи в самия него“ (Милош 2012: 236). Мирослав Пенков се опитва да превърне освобождаването от веригите в една абсурдна игра на опитомяване на различията. Ние сме

² С това заглавие книгата на ливано-френския писател Амин Маалуф е издадена на български език през 1998 г. и оттогава е многократно преиздавана. В текста е ползвано гръцкото издание. – Б. ред.

като тях и те са като нас, или по-скоро ние искаме да бъдем като тях, но когато станем като тях, разбираме, че те са били като нас. Библията със словата на Спасителя („нашия Водач“) от разказа *Как купихме Ленин*, която подаряват на героя при пристигането на летището в Америка, е също като събраните съчинения на Ленин, които му чете вместо приказки неговият дядо. Върху „плоската земя“ на настолната игра в разказа *Девширме* Джон Мартин „превзема Виетнам“, а Майкъл „разгръща“ Великото българско царство (Пенков 2014: 198). Истината е, че са все по-малко различни, въпреки настоятелното изтъкване на разликите. Защото въпреки всичките сблъсъци и натрупаната вековна враждебност с всеки изминал ден се изглаждат малко по малко различията и се увеличават малко повече приликите. Усърдното учене на английски се оказва безсмислено от момента, в който осъзнаеш, че това, което казваш, няма никакво значение за другите:

Никой не знаеше откъде съм, никой не го беше грижа. На този свят аз нямаше какво да му кажа.

(Пенков 2014: 63)

Без оглед на всички натрапени геополитически прегради все пак от идеологията може да се избяга само когато тя бъде превърната в антоним на спомените и настоящето – внукът купува като подарък за дядо си труп на Ленин от eBay. Единственото бъдеще, което се предлага, е това, от което не могат да избягат само лъжепророците и продавачите на истини в изчетените томовете от „събрани съчинения на Ленин“ и от студентските „бележки за империализма“ (Пенков 2014: 62, 75). Едно бъдеще, което Фукуяма определя като „тъжен период, в който няма да съществуват изкуството или философията, а само музейно съхранение на човешката история“ (Фукуяма 1993: 256). В разказите на М. Пенков „вертикалното“ наследство (или човешката история) търси начин за литературно съхраняване в дискурсивното метафорично пространство на текстовете – то е като детско зъбче в недоядена ябълка („не е ли хубаво да си така малък, че да загубиш зъб, без да усетиш?“ – Пенков 2014: 43), като „пълпната връв на телефона, опъната на десет хиляди километра над океана“ (пак там: 63), като „кокалите в земята, които не ти дават да мръднеш“ (пак там: 52). Веднъж прекрачило обаче географските граници (неслучаен е изборът на пропускливи естествени граници – река, планина, океан), които го отделят от останалия свят и правят неговите послания да изглеждат „капсулирани“, то се освобождава от оковите („Смърт по смърт и брънка по брънка падат оковите. Свободен съм“ – пак там: 52) и прави опит да се слее с „хоризонталното“ наследство, обръщайки гръб

на различията. Наложената или самоизбрана „изкорененост“³ търси възможности за пребиваване или в намирането на ново пространство, където да проникне и да пусне отново корени, или в избора на пълно отричане на връзките с предишното. „Направи си услуга и убий всички неща, които те теглят назад!“ – е съветът на братовчедата на Майкъл от *Девширме*. Бездомността се превръща в убежище, когато са напуснати пространствата, стените на които се оказват непроницаеми за всички гласове както на общото щастие, така и на личностното отчуждение. Или както споделя Никифор от *Задочните репортажи* на един друг писател емигрант:

Това е орисията да не те свърта никъде. Ти утре-вдругиден ще побегнеш и оттука, и оттам, където вече си побегнал.

(Марков 1990: 492)

На латинското линейно виждане за граница Умберто Еко противопоставя старогръцкото, според което светът непрекъснато е привличан от безкрайното (то *ἀπειρον*), а безкрайността няма нито граница, нито посока. По този начин редом с понятията за идентичност и непротиворечивост в старогръцката философия възниква и идеята за постоянната метаморфоза. В човешкия ум съществуват въображаеми репрезентации на възможни светове, в които можем да поискаме от нещата да бъдат това, което не са. И само ако те продължат да бъдат онова, което са, ние мислим, че те ни противопоставят някаква граница.

Коленната става се свива и разпуска, защото познава само възможности, а не граници.

(Еко 2005: 38)

Героите в разказите на Мирослав Пенков са като номади – те са напуснали пространството, в което са родени, бродят по всички земи, все едно че са техни, и са готови във всеки момент да ги напуснат. В техните истории, белязани от граници, изживените дилеми и екзистенциалните тревоги преотстъпват място на търсенията на възможности за освобождаване от тях. И колкото повече границите се „свиват“ и „разпускат“, и колкото повече това, което те определят или разделят, губи своите очер-

³ Терминът е на френската философка и политическа активистка Симон Вейл, според която „чувството за „изкорененост“, което изпитват хората в съвременната неолиберална глобализация, е породено от човешката потребност за принадлежност към общност в рамките на позната пространствено-времева среда. Всяко човешко същество трябва да има множество корени. За него е добре да черпи целия си живот от средата, от която е естествена част“ (Вейл 2005: 40). – Б. а.

тания или налага нови такива, толкова повече нарастват усилията и предоставените възможности за преодоляване на отчуждеността, за преобръщане на вярванията и разбиване на предразсъдъците.

ЛИТЕРАТУРА

- Баба 1994:** Bhabha, H. *The Location of the Culture*. London/New York: Routledge, 1994.
- Вейл 2005:** Veil, S. *The Need for Roots*. London/New York: Routledge Classics, 2005.
- Дебре 2019:** Ντεμπρέ, Ρ. *Εγκώμιο των συνόρων*. [Debray, R. *Éloge des frontières*.] Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2019.
- Еко 2005:** Еко, У. Понятие за граница. // Еко, У. *Около Умберто Еко. Семиотика и идентичност*. Съст.: И. Зняполски. [Еко, U. *Ponyatie za granitsa*. // *Okolo Umberto Eko. Semiotika i identichnost*. I. Znepolski (ed.).] София: Дом на науките за човека и обществото, 2005, 12 – 42.
- Маалуф 1999:** Μααλούφ, Α. *Οι φονικές ταυτότητές*. [Maalouf, A. *Les Identités meurtrières*.] Αθήνα: Ωκεανίδα, 1999.
- Марков 1990:** Марков, Г. *Задочни репортажи за България*. [Markov, G. *Zadochni reportazhi za Bulgaria*.] София: Профиздат, 1990.
- Милош 2012:** Милош, Ч. *Родната Европа*. [Miłosz, Cz. *Rodnata Evropa*.] Русе: МД „Елиас Канети“, 2012.
- Пенков 2014:** Пенков, М. *На изток от Запада*. [Penkov, M. *Na iztok ot Zapada*.] София: Сиела, 2014.
- Фукуяма 1993:** Φουκουγιάμα, Φ. *Το τέλος της ιστορίας και ο Τελευταίος άνθρωπος*. [Fukuyama, Fr. *The End of History and the Last Man*.] Αθήνα: Λιβάνης-Νέα Σύνορα, 1993.
- Цицеликис 2021:** Τσιτσελίκης, Κ. *Σύνορα, κυριαρχία, γραμματόσημα*. Πειραιάς: Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, 2021.